

I stue med et excentrisk væsen

– den københavnske presses møde med Edisons forbedrede fonograf den 3. oktober 1889

Vi leve i Opfindelsernes Tid, vi omgives paa alle Sider af det Vidunderlige, og det er snart kommet saa vidt, at man ikke forbauses over Noget. Ikke desto mindre er der ved Telephonens Nærbeslægtede, Phonographen, noget saa Eventyrligt, at det maa overraske selv en Tid som vor. Det klinger i Virkeligheden heelt utroligt, at man nu kan ophaspe den menneskelige Tale paa et Valseapparat, og atter afhaspe den efter Godtbefindende om en Maaned, om et Aar, om tyve Aar eller mere, saa at den lyder som et fjernt Echo. Man kan, om man vil, sende sine Ord til Japan og lade dem klinge der for en dansk Koloni; ja man kan, hvis man har noget særlig Vigtigt paa Hjerte, lade Phonographen opbevare det, for engang i Tiden, naar man selv er Støv og Aske, at lade sin Stemme lyde for en Slægt, der endnu ikke har seet Dagens Lys. *Berlingske Tidende*, 3. oktober 1889¹

Hvad er Alverdens andre mekaniske Opfindelser mod dette, der ikke som Avtomaten og Lirekassen giver Bevægelse uden Liv, Toner uden Følelse? Og hvad er en spiritistisk Seance mod en fonografisk? Hin vil fortælle, at vi kan høre Talen af Aander, for hvem vi ikke har Interesse; denne derimod lader os høre de Levendes Tale, der har lydt Hundreder af Mile borte, og den lader os beholde de kære Ord, som har glædet eller interesseret Fortiden.

Social-Demokraten, 4. oktober 1889²

Torsdag den 3. oktober 1889 samledes omkring tyve repræsentanter for den københavnske presse i generalkonsul Gottfried Moses Rubens private lejlighed i Axelhus til en demonstration af Edisons forbedrede fonograf, som nyligt var ankommet til København. Kun fem dage tidligere havde den første private 'fonografiske seance' behørigt fundet sted på Fredensborg, hvor den samlede danske kongefamilie sommerresiderede.³ Nu var turen kommet til "den mere borgerlige Sfære, hvortil Pressens Repræ-

1 "Edisons Phonograph". *Den til Forsendelse med de kongelige Brevposter privilegerede Berlingske politiske og Avertissements Tidende*, aftenudgave. 03.10.1889. Herefter *Berlingske Tidende*.

2 "Fonograf-Seance". *Social-Demokraten*. 04.10.1889.

3 En omtale af denne demonstration baseret på samtidige aviskilder findes i Tony Franzén, Gunnar Sundberg og Lars Thelander, *Den talande maskinen. De första inspelade ljuden i Sverige och Norden* (Helsingfors: Finlands Ljudarkiv, 2008), s. 39. Som supplement hertil kan nævnes en usædvanlig vidneskildring i form af kammerherre Bodenholfs dagbogsnotater, som for lørdag d. 28. september lyder: "Med megen Interesse har Herskaberne i Dag her paa Slottet besét og prøvet Edisons nye

sentanter høre", som én af de tilstedeværende journalister bemærker.⁴ For Gottfried Ruben, generalagent for Edisons fonograf i Skandinavien og Finland, og hans forretningspartner, instrumentmager Theodor Valdemar Cornelius Knudsen, hvis firma *Cornelius Knudsen* fungerede som eneforhandler, var det i forretningsøjemed et oplagt valg først at invitere og forhåbentlig imponere pressen, hvis dækning kunne vække yderligere interesse for og begyndende efterspørgsel på denne nye vidundermaskine. I denne henseende var pressens møde med fonografen en uomtvistelig succes: Den omfattende og langt overvejende positive pressedækning i den københavnske dagspresse gør denne konkrete fonografiske begivenhed til en af samtidens bedst beskrevne. Og samtidig udgør den et interessant vidnesbyrd om de indtryk og refleksioner, som den allerførste oplevelse af den væsentligt forbedrede fonografi afføder hos journalisterne.

På baggrund af, eller måske snarere i dialog med dette righoldige materiale, er det formålet med denne mikrohistoriske og medie-arkæologiske artikel at bidrage til genopdagelsen og genfortællingen af en nærmest fuldstændig ubelyst periode ikke blot i dansk fonografi, men i dansk lydhistorie. Det sker hovedsageligt gennem en tematisering af de forestillinger og forståelser, hvormed den danske presse den torsdag eftermiddag i Rubens lejlighed møder og ikke mindst inviteres til at møde Edisons nyeste bud på fonografen, som allerede havde vakt stor opsigt på verdensudstillingen i Paris samme år.⁵ Mediebevidstheden og -kompetencen omkring dette nye lydmedie var endnu i sin vorden, og i journalisterne beskivelse af deres oplevelse ses det tydeligt, hvordan de danske fonograf-pionerer bevidst iscenesætter seancen, så den optimerer apparatets tekniske kunnen og praktiske funktionalitet i forsøget på at anspore en gryende fonografisk kultur, som kan gøre fonografen til en god forretning. Samtidig udgør denne taktiske håndtering af den københavnske presse blot ét lokalt eksempel, der reflekterer mere generelle tendenser i den socio-kulturelle appropriering af et af tidens mange teknologiske nyudviklinger: mekanisk lydreproduktion.

Kildegrundlaget, som ikke tidligere har været gjort til genstand for videnskabelig behandling,⁶ udgøres primært af samtlige relevante københavnske avisartikler skrevet

Fonograf. Og med stor Opmærksomhed fulgtes alle de forskellige Numre, som dette sindrigt konstruerede Apparat viste sig i Stand til at give til Bedste. Fonografens Forevisning besørgedes af Generalkonsul Ruben samt af Chefen for Firmaet *Cornelius Knudsen*. Det første Nummer bestod i en Hilsen, som ad denne, snart vel "ikke længer usædvanlige Vej," som det hedder i Avertissementerne, bragtes Hs. Majestæt Kongen fra den danske Koloni i London, der havde Generalkonsul Delcomyn, eller da rettere sagt kun hans Stemme, til Ordfører. Bagefter paahørte de fyrstelige Herskaber gennem den mærkværdige Maskine forskellige fuldt klingende Musikstykker, udførte af et stort Orkester. Baade Fonografen og Generalkonsul Ruben komplementeredes efter Fortjeneste." *Fredensborg. Det Danske Kongehus og dets Slægt*. Bind 1 (København: A. Christiansens Kunstforlag, 1895), s. 190.

4 "Fonografen". *Dagens Nyheder*. 04.10.1889. Herefter *Dagens Nyheder*.

5 En overordnet beskrivelse af hændelsesforløbet omkring Rubens introduktion af fonografen i København findes i Henrik Engelbrechts kronik "Konsulen og fonografen". *Politiken*, 2. sek. 07.08.2002, s. 7-8.

6 Henrik Engelbrecht omtaler kort samme fonograf-demonstration i sin kronik med reference til *Politikens* historiske artikel, jf. note 10. Den historiske avisdokumentation, som Engelbrecht har bidraget med til sitet *Ruben-samlingen* (rubensamlingen.wordpress.com), indeholder desuden tre andre relevante avisartikler (fra *Berlingske Tidende* (jf. note 1), *Nationaltidende* (jf. note 50) og *Dagens Nyheder* (jf. note 4)). I forhold til nærværende artikel er en ny transskription af disse artikler dog foretaget.

Ny Carlsberg Lagerøl,
Münchener-, Pilsener-, Wiener-, Exportøl, Porter.
 Høieste Udmærkelse: Nizza 1884, Antwerpen 1885 New Orleans 1886, Paris 1887, Kjøbenhavn 1888.

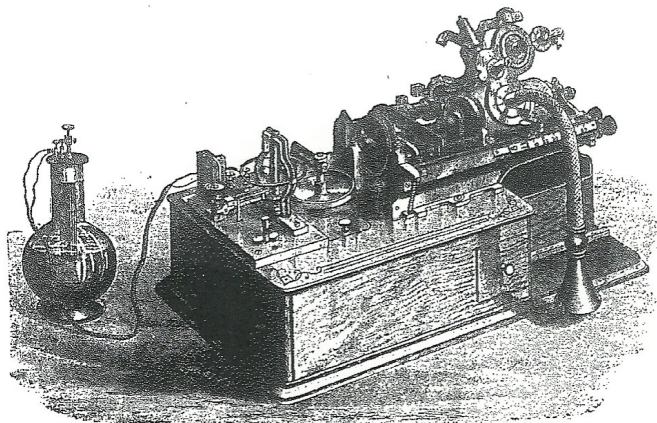

Fig. 1: Edisons nye fonograf med batteri, men uden høreslanger, på forsiden af *Avisen*, 4. oktober 1889.

af (med få undtagelser) anonyme journalister, som deltog i selve begivenheden, og trykt mellem den 3. og d. 5. oktober 1889.⁷

I artiklen er tilstræbt en udpræget grad af 'etnografisk realisme', hvilket kommer til udtryk ikke blot i den udbredte citatanvendelse fra dette ukendte kildemateriale, men også fastholdelse af citaternes oprindelige stavemåder.⁸

Takket være den omfattende pressedækning er en forholdsvis detaljeret beskrivelse af demonstrationens indhold, forløb og persongalleri mulig som afsæt for artiklens efterfølgende tematiseringer. Her følger derfor først en citatmættet beskrivelse, der så vidt muligt lader vidnerne komme direkte til orde.⁹ Denne del af fremstillingen er måske lidt usædvanligt holdt i historisk præsens.

En fonografisk seance

Gottfried Rubens stue er velbesøgt denne torsdag eftermiddag. Antallet af tilstedeværende journalister anslås af *Dagens Nyheder* til at være over en snes, hvortil kommer "forskjellige

Også Tony Franzén *et al.* omtaler i *Den talande maskinen* fonograf-demonstrationen med *Politiken* som kilde, dog på anden hånd, da de gengiver en samtidig svensk oversættelse af artiklen, som bringes i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, 7. oktober 1889. Også *Skånska Aftonbladet* omtaler begivenheden 4. oktober. Franzén *et al.*, *Den talande maskinen*, s. 39.

7 Artiklerne er tilgæet via Statsbibliotekets avissamling, hvor de fleste er tilgængelige på mikrofilm.

8 På grund af den hyppige citering af samme avisartikler optræder regulær kildehenvisning kun, hvor den specifikke kilde ikke entydigt fremgår af teksten.

9 Den mest komplette og samtidig underholdende enkeltstående beskrivelse af demonstrationens forløb udgøres af *Politikens* artikel, jf. note 10.

lærde Herrer". Også *Politiken* anfører, at "den københavnske Presses Repræsentanter", der ellers er en forholdsvis snæver Kreds, er kendelig udvidet ved denne *Première*,"¹⁰ mens *Kjøbenhavns Amts Avis* meddeler, at der er tale om en kreds "væsentligst bestaaende af Journalister."¹¹ Af begivenhedens samlede pressedækning fremgår, at i hvert fald følgende københavnske aviser, hvilket er næsten alle, er repræsenterede: *Aftenbladet*, *Aftenposten*¹², *Avisen*, *Dagbladet*, *Dagens Nyheder*, *Dags-Telegraphen*, *Den til Forsendelse med de kongelige Brevposter privilegerede Berlingske politiske og Avertissements Tidende* [senere *Berlingske Tidende*], *Kjøbenhavns Adressecomptoirs Efterretninger* [senere *Adresseavisen*], *Kjøbenhavns Amts Avis* (*Lyngby Avis*), *Kjøbenhavns Børs-Tidende*, *København* (to artikler), *Morgenbladet*, *Nationaltidende*, *Politiken* og *Social-Demokraten*. Til trods for denne massive dækning, omtales blot to af de presse-eksterne tilstedeværende, og kun i *Dagens Nyheder*, som henholdsvis en unavngiven matematikprofessor og en ligeledes unavngiven forhenværende skuespiller.

På værtssiden optræder ud over Gottfried Ruben og Theodor Cornelius Knudsen tillige en unavngiven englænder eller amerikaner, der forestår den tekniske betjening af fonografen. Ifølge *Politiken* er det den tekniker, som har ført fonografen til København, ikke fra USA men fra London, hvor Ruben gennem Edisons udenlandske generalagent George E. Gouraud har erhvervet sit skandinaviske generalagentur. Tony Franzén et al. ræsonnerer, at denne med det londonske selskab forbundne fagmand er den amerikanske ingeniør Benjamin Rehfuess, som et par måneder senere også assisterer Ruben ved introduktionen af fonografen i Sverige, hvilket kunne forklare, hvorfor han i pressen omtales både som englænder og amerikaner.¹³

Pressen er indbudt til kl. 13.¹⁴ Ved ankomsten får de fremmødte udleveret et program over demonstrationens forløb, som bliver gengivet i flere aviser. Her fra *Politiken*:

Fonografisk Séance for den københavnske Presse.

1. Hilsen fra Fonografen til Pressen.
2. Romance, sunget af Hr. Bielefeldt.
3. Musiknummer, udført i New-York; Piano, Fløjte og Violin.
4. Gladstones Brev til Edison.
5. Romance, sunget af Hr. Kammersanger Simonsen.
6. Fonografens Beskrivelse af sig selv.
7. Wörishöffer Marsch, udføres af Hr. Balduin Dahls Orkester.

10 "Hos Fonografen". *Politiken*. 04.10. 1889. Herefter *Politiken*.

11 "Vor specielle Korrespondent". *Kjøbenhavns Amts Avis* (*Lyngby Avis*). 05.10.1889. Herefter *Kjøbenhavns Amts Avis*.

12 Grundet sameje var *Aftenposten*, *Dags-Telegraphen* og *Nationaltidende* repræsenteret ved samme reporter. Faktisk var *Dags-Telegraphen* lig med *Nationaltidendes* morgenudgave. Artiklen blev i *Aftenposten* bragt i en lettere forkortet udgave.

13 Franzén et al., *Den talende maskinen*, s. 39.

14 I tre aviser (*Berlingske Tidende*, *Dagbladet* og *Morgenbladet*) omtales tidspunktet for demonstrationen som værende formiddag. At der dog ikke er tale om modstridende tidspunkter (eller eventuelt to på

Her er ganske enkelt tale om en liste over de fonograf-valser, som skal afspilles. Hvorvidt fonografen, dens teknik og funktionsmåde, som næsten alle offer fyldige beskrivelser, introduceres af Ruben eller Cornelius Knudsen før afspilningen af valse-programmet er usikkert, da ingen utvetydigt eksplicit omtaler en sådan; kun efterfølger *Dagbladet* sin tekniske beskrivelse med sætningen: "Efter disse Forklaringer turde det være paa Tide at høre, hvad Apparatet selv har at sige os",¹⁵ som dog lige så vel kunne referere til journalistens egen udredning. Derimod refererer flere journalister til den første fonogram-afspilning som seancens begyndelse. I hold af seks, svarende til fonografens antal af høreslanger, lytter de tilstedeværende til hver valse, hvilket betyder, at der konstant er et flertal af journalister (uden høreslanger), der observerer aflytningen og derfor følgelig kommenterer på kollegernes opførsel og reaktioner. Når alle (interesserede) har lyttet til én valse skiftes til den næste. Ikke alle valser bliver dog afspillet. Som *Politiken* udtrykker det:

Det ekcentriske Væsen holdt sig naturligvis ikke Programmet efterretteligt. Alle Balduin Dahls Musikere blev saaledes i Kassen; de havde ikke spillet saa absolut heldig til Fonografen, forklarede Hr. Ruben, de var jo ikke vant til den Tilhører, han skulde ganske vist have det paa en lidt egen Maade. Heller ikke Hr. Bielefeldt fik Lov at lade sig høre, han har formodenlig heller ikke været ganske heldig.

Mindst to journalister, fra henholdsvis *Berlingske Tidende* og *Nationaltidende*, som skal nå at skrive til avisens aftenudgave, forlader tydeligvis seancen tidligt, men det afholder ikke *Berlingske Tidende* fra at hævde, at hele programmet er blevet afspillet. I sin artikel i *Kjøbenhavns Børs-Tidende* dagen efter kan journalisten ikke afholde sig fra med et glimt i øjet at påpege kollegaens *faux pas* i et lille efterskrift: "Fonografens vidunderlige Talegaver har virket vidunderligt skærpende paa "Berlingske Tidende"s Høreævn. Bladet meddeler nemlig iaftes, at "der blev sunget Romancer af Hr. Bielefeldt", og at "den interessante Forevisning sluttede med Wørishöffer Marsch, udført af Hr. Balduin Dahls Orkester".¹⁶ Følgende rækkefølge af de fem tilbageværende valser kan, til trods for afvigelse i visse afrapporteringer, udledes med rimelig sikkerhed: 1. Hilsen fra fonografen til pressen; 4. Gladstones brev til Edison; 3. Amerikansk instrumental-trio; 5. Romance sunget af kammersanger Niels Juel Simonsen; og 6. Fonografens beskrivelse af sig selv, afspillet enten efter programpunkt 1 eller 5. Ingen af disse specifikke valser er desværre bevaret.

hinanden følgende demonstrationer!), har sin forklaring i den datidige københavnske brug af ordet 'formiddag'. Ifølge net-udgaven af *Ordbog over det danske Sprog* refererede ordbrugen typisk ikke til morgentimerne, men til "timerne ml. frokost (ved 11-12-tiden) og "middags"-maaltidet (ved 5-6-tiden)". <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=formiddag>, tilgået 6.1.2012. I opslaget i 3. supplementsbind gengives følgende H. C. Andersen-citat fra *At være eller ikke være* (1857), som direkte adresserer denne lokale sprogbrugsvariation: "En Formiddag, man regner denne i Kjøbenhavn efter Husets Spisetid, selv om Middagsmaden først frembæres Klokken sex om Aftenen". Anne Duekilde og Sv. Eegholm-Pedersen (red.), *Ordbog over det danske Sprog*, 3. supplementsbind (København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Gyldendal, 1997), s. 1205.

15 "Fonografisk Seance for den kjøbenhavnske Presse". *Dagbladet*. 04.10.1889. Herefter *Dagbladet*.

16 "Edisons Fonograf". *Kjøbenhavns Børs-Tidende*. 04.10.1889. Herefter *Kjøbenhavns Børs-Tidende*.

Journalisten fra *Kjøbenhavns Børs-Tidende*, som dagen før har skrevet en artikel om mødet med Edisons første fonograf som skoledreng ti år tidligere,¹⁷ giver en nærmest impressionistisk beskrivelse af det øjeblik, da han nu hører den forbedrede fonograf for første gang:

Saa stod jeg da – lidt ængstelig – med en af disse Glaspropper i hvert Øre og ventede. En lille, "smart" Englænder, som ledede Forevisningen, sagde et kort "All right". Regulatoren hvirvlede rundt – Drivhjulene snurrede – og i Øret hørte jeg en Susen, som et Øjeblik efter gennembrødes af en stærk Mandsstemme. Det var Fonografen, som hilste paa Kjøbenhavns Presse!¹⁸

Hilsnen fra fonografen til pressen er ifølge *Adresseavisen* indspillet af Cornelius Knudsen samme morgen,¹⁹ og to artikler bringer 'citater' herfra. I *Dagbladet*: "Mine Herrer! Edisons Fonograf har herved den ære at byde Medlemmerne af den danske Presse velkommen!"; og i *Politiken*: "Det er mig en Glæde herved at præsentere mig for den højtærede kjøbenhavnske Presse ... Jeg haaber, at De vil synes saa godt om mig, at De vil bidrage Deres til at fremme min Udbredelse o. s. v." *Social-Demokraten* tilføjer, at "der udtales Ønsket om, at Maskinen maa blive til Gavn her saa vel som i Amerika og spare Tid for mange." Efter denne lille tale hoster eller rømmer Cornelius Knudsen sig og af-synger så første vers af 'Dengang jeg drog afsted', før valsen afsluttes med tre hurra-råb.

I den engelske Gladstone-valse henvender den forhenværende (og fremtidige) engelske premierminister, William Ewart Gladstone (1809-1898) sig til Edison i taknemmelighed efter en aften i fonografens selskab og ønsker den store opfinder et langt liv.

Den amerikanske instrumental-valse indspillet i New York af en trio bestående af piano, fløjte og violin identificeres ikke nærmere, men ifølge *Berlingske Tidende* lød optagelsen "saa høit, at det tildeels kunde høres frit i Stuen, uden Apparat stukket ind i Ørerne."

Den danske optagelse af kongelig kammersanger Niels Juel Simonsen (1846-1906), der synger H.C. Andersens sang 'Hvor Nilen vander ægypterens jord' med musik af Henrik Rung, er den valse der sammen med Gladstone-valsens genererer størst interesse og flest kommentarer.

Valsen med fonografens beskrivelse af sig selv er på engelsk og derfor højest sandsynligt engelsk-produceret og ligesom Gladstone-valsens og den amerikanske instrumentalt-valse importeret sammen med fonografen. "Apparatet fortalte, nysende og hikkende, jodlende og fløitende, hvorledes der ikke var en eneste Lyd, som det kunde faae galt i Halsen," beretter *Avisen*,²⁰ mens *Dagens Nyheder* tilføjer gråd, hvin, latter, hoste og sang.

Efter den gentagne afspilning af de fem valser, får de tilstedeværende mulighed for selv at lade sig fonografere – med blandet resultat.²¹ Med *Morgenbladets* ord:

17 "Edisons Fonograf". *Kjøbenhavns Børs-Tidende*. 03.10.1889.

18 *Kjøbenhavns Børs-Tidende*.

19 "Phonographen". *Kjøbenhavns Adressecomptoirs Efterretninger*. 04.10.1889. Herefter *Adresseavisen*.

20 "Talens billede". *Avisen*. 04.10.1889. Herefter *Avisen*.

21 Til forskel fra den senere grammofon, var optage- og afspillefunktionen integreret i fonografen. Alligevel kom grammofonen til at udkonkurrere fonografen, og først med båndoptagerens introduktion blev det igen muligt at lave private hjemmeoptagelser.

For at vise Fonografen i dens fulde Virksomhed, anmodedes de tilstedeværende om at fæstne nogle af deres Udtalelser i Voxet. – Men der hører selvfølgelig Øvelse til at tale i en Fonograf, som til alt andet. En enkelt lagde sine Ord saaledes, at de slet ikke kom igjen, en anden anvendte sine Lungers fulde Kraft i den Grad, at Ordene ved Gjentagelsen frembragte et fuldstændig øredøvende Spektakel – mest vellykket var Fonografens Gjengivelse af en Melodi, som Englænderen [førømtalte tekniske assistent] med stor Virtuositet fløjtede ind i den.

Dernæst fremvises en stor optagetragt til brug ved orkesterindspilninger, og en mindre tragt bliver påmonteret fonografen med munden vendt mod stuen, så fonografen kan lyde ud i rummet. "I Baggrunden og i et tilstødende Værelse placerede alle de Tilstedeværende sig. Og lidt efter blæste Fonografen paa Cornet en af "Den skønne Helene"s bedst kendte Sange".²² Denne afsluttende instrumental-valse fremgår ikke af det trykte program.

Til sidst får pressen lejlighed til direkte at sammenligne den forbedrede fonograf med dens forgænger, Edisons første fonograf, som er kommet til Danmark i 1878, ifølge Franzén et al. ved Cornelius Knudsens mellemkomst.²³

*Den gav det sidste Numer i Seancen. Hr. Cornelius Knudsen sang ind i den et Par Strofer af "Den tapre Landsoldat"; nogle brægende Lyde gav den tilbage, i hvilken man kun med Nød og næppe kunde hitte en enkelt Tone. Forskellen mellem denne Fonograf og den beundringsværdige Maskine, som nys havde produceret sig, gav en nogenlunde klar Forestilling om det eminente Arbejde, Edison har lagt i denne Opfindelse i det forløbne Decennium.*²⁴

Efter dette endegyldige bevis på fonografens udvikling, er demonstrationen til ende og journalisterne vender tilbage til deres redaktioner for at producere denne artikels kil-demateriale.

At sælge "vidunder-instrumentet"²⁵ – mimesis, antropomorficering og lyden af den personlige stemme

Den første valse, som pressen hørte i Rubens stue, bragte ikke en ekstern stemme ind i selskabet, men gav dets midtpunkt, den allerede tilstedeværende fonograf, sin egen stemme. Og dens velkomsthilsen til den danske presse blev, som allerede nævnt, senere fulgt af dens beskrivelse af sig selv, nu på engelsk, hvor den blandt andet demonstrerede sin stemmemæssige udtryksevne og alsidighed. En refleksion over baggrunden for,

22 *Politiken*. Værket er Offenbachs operette *La belle Hélène* fra 1864.

23 Franzén et al., *Den talende maskinen*, s. 39. Der findes ingen forskning omkring den første fonografs ankomst til og brug i Danmark.

24 *Politiken*. Edisons udviklingsarbejde i forbindelse med den forbedrede fonograf var i realiteten foregået fra 1886 til 1889, jf. Oliver Read og Walter L. Welch, *From Tin Foil to Stereo. Evolution of the Phonograph*. 2. udg. (Indianapolis: Howard W. Sams & Co, 1976), s. 38.

25 Således omtalt i "Thomas Edisons Fonograf". *København*. 04.10.1889. Herefter *København* 1. I den samlede pressedækning omtales fonografen som et vidunder ikke mindre end otte gange.

intentionen med og følgerne af pionerernes bevidste iscenesættelse af fonografen som menneskelig performer, med andre ord maskinens antropomorfisering, bringer en række relevante tematikker i spil omkring mimesis i tidlig kommerciel fonogram-kultur.

Mekanisk lyd-REproduktion og udviklingen heraf har nødvendigvis spørgsmålet om imitation som omdrejningspunkt og uomgængeligt succeskriterium. Hvad fonograf-pionererne forsøgte at perfektionere, var reproduktionen af den perciperede lyd af allerede eksisterende og velkendte lydproducerende 'teknologier' så som det menneskelige taleapparat og musikinstrumenter.²⁶ Dette var den primære udfordring og forudsætning for en kommerciel nyttiggørelse af denne endnu primitive mekaniske teknologi. Forfølgelsen af denne mimetiske strategi betød en konstant kamp for at eliminere eller i det mindste reducere teknologiens egne uønskede materielle støjlyde og omvendt at fremme kvaliteten af de ønskede signallyde. Dette blev gjort ikke blot gennem løbende udvikling af det tekniske udstyr samt optage- og lyttepraksiser, som kunne optimerede resultatet, men ved en bevidst fokusering på lydkilder, der matchede teknologien, kort sagt på et lydmateriale, der gengav godt og befordrede en tilstrækkelig grad af perceptuel realisme og dermed (i hvert fald delvis) bevarelse af signallydenes kommunikative egenskaber. Som Joe Batten, akkompagnatør ved tidlige britiske indspilninger, udtrykker det i sine memoirer i forhold til produktionen af musik-fonogrammer omkring århundredeskiftet:

It was this difficulty of realistic recording which led in those days to every catalogue being overweighted with selections of banjo, concertina, cornet, glockenspiel, piccolo and xylophone solos. These certainly conveyed a certain air of verisimilitude. [...] Fortunately for the future of the gramophone, the singing voice presented little difficulty. [...] And it was the recorded voice which first began to attract the attention of serious musicians.²⁷

Den reproducerede stemmes centrale betydning som lydmateriale i udviklingen af fonografen daterer helt tilbage til Edisons allerførste og ifølge ham selv straks succesfulde forsøg i 1877, hvor han reproducerer sin egen recitation af 'Mary had a little lam',²⁸ og den er det gennemgående og bærende element i de fleste af de ti fremtidige funktioner, som han året efter opregner i en artikel i *North American Review*:

- 1 Letter writing and all kinds of dictation without the aid of a stenographer.
- 2 Phonographic books, which will speak to blind people without effort on their part.
- 3 The teaching of elocution.
- 4 Reproduction of music.

26 Samme tænkning knytter sig også til de før fonografens opfindelse mange forsøg på at skabe en *vox mechanica* i form af talemaskiner, der kunne imitere den menneskelige stemme. Se kapitlet "Vox Mechanica: The History of Speaking Machines" i Thomas L. Hankins og Robert J. Silverman, *Instruments and the Imagination* (Princeton: Princeton University Press, 1995).

27 Joe Batten, *Joe Batten's Book. The Story of Sound Recording* (London: Rockcliff, 1956), s. 37.

28 Read & Welch, *From Tinfoil to Stereo*, s. 18.

- 5 The "Family Record" – a registry of sayings, reminiscences, etc., by members of a family in their own voices, and of the last words of dying persons.
- 6 Musical boxes and toys.
- 7 Clocks that should announce in articulate speech the time for going home, going to meals, etc.
- 8 The preservation of languages by exact reproduction of the manner of pronouncing.
- 9 Educational purposes; such as preserving the explanations made by a teacher, so that the pupil can refer to them at any moment, and spelling or other lessons placed upon the phonograph for convenience in committing to memory.
- 10 Connection with the telephone, so as to make that instrument an auxiliary in the transmission of permanent and invaluable records, instead of being the recipient of momentary and fleeting communication.²⁹

Succesfuld realisering og kommerciel implementering af disse funktioner udspiller sig uundgåeligt i de sociale og kulturelle kontekster, der knytter sig til hver funktion, og er betinget af disses positive evaluering af funktionsdueligheden af den mekaniske reproduktion af talestemmen som kommunikativt medie – ikke mindst undervisning i udtale (punkt 3) kræver en meget præcis og detaljeret gengivelse, som den 'primitive' teknologi på daværende tidspunkt ikke kunne indfri. At der, med en enkel undtagelse, er tale om reproduktionen af rent funktionelle (upersonlige) stemmer, er netop i betragtning af teknologiens begrænsninger og forretningsmæssige sigte, meget sigende.

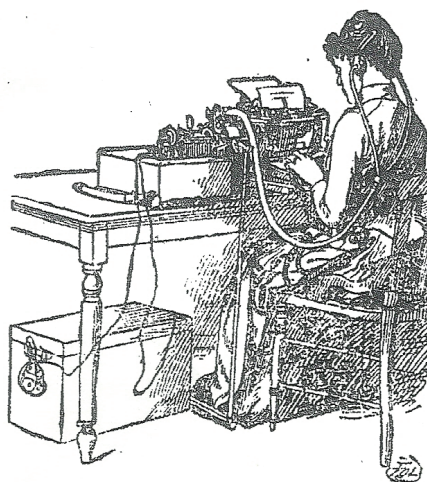

Fig. 2: Illustration af fonografen i brug som diktafon. *Avisen*, 4. oktober 1889.

29 Her gengivet efter Roland Gelatt, *The Fabulous Phonograph: The Story of the Gramophone from Tinfoil to High Fidelity* (London: Cassell & Co, 1956), s. 10-11.

Den interessante undtagelse optræder under punkt 5, hvor Edison placerer fonografen i familiens skød til dokumentation af familiemedlemmers ytringer og erindringer "in their own voices". Det er dog svært at vurdere, om denne reference til den personlige stemme fæstnet i et transparent medie, er bevidst og betonet fra Edisons side. En varetagelse af denne funktion ville fordrer, at fonografen succesfuldt skulle kunne producere lyd, der høres som reproduktionen af specifikke, individuelle stemmer.

Godt ti år senere er det netop denne oplevelse af genkendelse af en biografisk stemme, der gør størst indtryk på den forsamlede københavnske presse. Den valse, der under demonstrationen vækker størst interesse og samlet set ofres mest omtale i den efterfølgende dækning, er således kammersanger Niels Juel Simonsens indspilning af 'Hvor Nilen vander ægypterens jord' (af journalisterne oftest blot omtalt som Gurre-sangen);³⁰ en populær sang og en populær sanger, som alle kendte på forhånd.

Eks. 1: Uddrag af Ruben-valse (*Statsbiblioteket*): Niels Juel Simonsen synger sidste vers af 'Flyv, fugl, flyv'. Slutannonceringen lyder: "København, d. 31. maj 1894. Niels Juel Simonsen." Da valsen brugt ved demonstrationen ikke længere eksisterer, er denne små fem år senere optagelse det nærmeste vi kan komme en mulig genoplevelse af, hvad journalisterne hørte. ◀

Den følgende citat-kollage viser, hvordan et stort set samstemmende pressekorps fremhæver den overraskende detaljeringsgrad i stemmegengivelsen, som gør den fraværende sanger (og den manierede sangstil, for hvilken han også var kendt) nærværende:

Den største Interesse havde dog en Gjengivelse af Simonsens Foredrag af den bekjendte "Gurresang". Her stod man overfor en Stemme, hvis Original man kjendte til de mindste Enkeltheder, og en Vurdering af Reproduktionen var derfor let. Dommen kunde kun være gunstig. Man syntes at see Kammersangerens svære Skikkelse foran sig, saa forholdsvis – Intet er jo fuldendt i denne Verden – rent lød alle Tonerne, de pludselige Intonationer og det underligt Springende i Betoningen, som vi kjende fra denne Mands Sange. (*Avisen*)

Almindelig Glæde blev der, da Simonsens Cylinder fiskedes op af Kassen. Paa Forhaand gjorde Hr. Ruben en Undskyldning for Hr. Simonsens ualmindelig kraftige Stemme. Den havde næsten været for kraftig for Fonografen. Valsen drejedes rundt, og den kendte Røst klang i de Lyttendes Øren. Det var "Gurre", han sang; Teksten var det lidt vanskeligt at følge hele Tiden, men Melodien blev korrekt nok gengivet. Noget andet er, at Hr. Simonsen ganske vist vilde være daarlig tjent med at faa sin Sangævne kritisk bedømt pr. Fonograf; flattére Sangen gør Fonografen nemlig absolut ikke. Tværtimod understregede den ubarmhjærtigt – men ganske pudsigt – den udmærkede Sangers Fejl. (*Politiken*)

30 Desværre er hverken denne eller andre valser brugt ved demonstrationen bevaret.

[...] og endelig gjengav den Kammersanger Simonsens Røst med en Nøiagtighed, der ikke lod en eneste af Sangerens Feil skjult; han tremolerede og snøvlende, saa han vist maa være bleven bange for sig selv, hvis han har hørt det. (*Dagens Nyheder*)

Hr. Simonsens Stemme [var] noget tilsløret og snøvlede. (*Social-Demokraten*)

Man hører med samme Tydelighed som i en god Telefon, og det var morsomt at iagttagte, hvorledes enhver Viberind [sic] i Kammersanger Simonsens Stemme blev gjengiven. (*Kjøbenhavns Amts Avis*)³¹

”Kammersangeren” synger ”Gurre” med sædvanlig Kraft; det runger formelig i Fonografen. (*Dagbladet*)

Saa foredrog den fraværende Kammersanger Simonsen med sin mægtige Røst H. Rungs ”Gurre” – den lød, som havde man Kammersangeren ganske nær ved sig. (*Morgenbladet*)

Særlig nydelig var Gjengivelsen af Hr. Simonsens fænomenale Toner. (*Adresseavisen*)

Fonografen kunde ogsaa synge, lige saa godt som en velskolet Operasanger. Den foredrog med fuldstændig Klarhed og tro Lighed to Romancer, som den havde luret d’Hrr. Kammersanger *Simonsen* og Kantor *Bielefeldt* af. (*København*)³²

Samme fokusering gælder den engelsk-producerede Gladstone-valse.

Eks. 2: Uddrag af Gladstone-valse (*British Library*), optaget i London d. 18. december 1888: William Gladstone kommenterer i uddraget sin egen stemmes tilstand: ”The request, that you have done me the honour to make – to receive the record of my voice – is one that I cheerfully comply with so far as it lies in my power; though I lament to say that the voice which I transmit to you is only the relic of an organ, the employment of which has been overstrained. Yet I offer to you as much as I possess, and so much as old age has left me, with the utmost satisfaction, as being, at least, a testimony to the instruction and delight that I have received from your marvellous invention.” (Citeret fra British Librarys egen transkription i de upaginerede noter til *Voices of History*. British Library NSACD 17-18. 2004.) Denne valse udgør en søster-valse til den nu tabte Ruben-version. ◀

Til trods for program-titlen, som tydeligt indikerer, at entreprenørerne med denne valse med Gladstones direkte henvendelse til Edison ønsker at fremhæve og demonstrere fonografens telegram-funktion, som var et af Edisons fremmeste salgsgargumen-

31 Det er mest oplagt, at det er ordet ’vibrering’, som ved sættefejl er blevet forvansket.

32 ”Hos Fonografen”. *København*. 04.10.1889. Herefter *København* 2. Referencen til oplevelsen af valsen med sanger og kantor Viggo Emil Bielefeldt (1851-1909), som ikke blev afspillet, skaber en vis usikkerhed om, hvor meget af demonstrationen denne journalist, med pseudonymet Pointer, rent faktisk deltog i. Han refererer ligeledes til kvaliteten af orkester-valsens dirigeret af Balduin Dahl (1834-91), som ligeledes med sikkerhed ikke blev afspillet!

ter for den forbedrede fonograf, er det igen den detaljerede reproduktion af Gladstones talestemme, der optager den danske presse langt mere end valsens funktion eller for den sags skyld talens indhold. Der er her i sagens natur ikke tale om genkendelse men derimod fascination af en berømt politisk orators karakteristiske stemme og stemmeføring, som fonografen på forunderlig vis tilgængeliggør:

Den store engelske Oldings Røst naaede Ens Øre klar og vældig, som den udgik af hans Mund derovre paa den anden Side Nordsøen. (*Kjøbenhavns Børs-Tidende*)

Det var høist interessant at høre denne Reproduction af Gladstones Talestemme, især naar man erindrer, at han gjælder for den første Taler i de Forenede Kongeriger. Ogsaa her hørte man ethvert Tonefald, enhver Bøining i Stemmen, enhver Særegenhed i den engelske Udtale, og man skjelnede tydelig, at Gladstones Organ er en reen og kraftig Basstemme. (*Berlingske Tidende*)

Ypperligt glider her Talens Strøm. Man kunde tro, man stod lige overfor "the great old man", saa karakteristisk klinger denne Tale, saa levende lyder Ordene, som de udtales – med en noget bred Dvælen paa Vokalerne, et fast formet, ægte engelsk Sving i Tonen ved Slutningen af Sætningerne, med en egen dyb Klangfarve og langsomt – – just den gamle, endnu livskraftige Mand. (*Politiken*)

Det var ganske ejendommeligt at høre den berømte engelske Statsmand, hvis sonore, dybe Stemme udtalte det engelske Sprog med en Værdighed og en Vægt paa hvert enkelt Ord, saa man ligesom saa' den ulastelige engelske Gentleman staa for et Auditorium af lige saa ulastelige engelske Parlamentsmedlemmer, medens man tillige fik Indtrykket af, hvilken langt større Indflydelse der ligger i det talte end i det skrevne Ord. (*Morgenbladet*)³³

Det er således ikke den forbedrede fonograf som funktionel stemmemaskine (lyd-telegram og diktafon), men som (frem)bærer af personlige stemmer, der overrasker og bjergtager den danske presse. Som *Dagbladet* formulerer det i en komparation med den første fonograf: "Dengang talte den med en hæs, skrattende Stemme, og man havde ofte vanskeligt ved at opfatte de Ord, den sagde. Nu taler og synger og musicerer den med stor Fuldkommenhed, og man kan i Reglen gjenkjende den Talendes Toneklang". Kort sagt, den reproducerede lyd konstitueres af de lyttende som personlig repræsentation. Den gamle fonografs nu "raa og utiltalende"³⁴ reproduktion af den menneskelige stemme gøres derimod gentagne gange til genstand for animalisering, idet dens 'stemme' omtales som "nogle brægende lyde",³⁵ "dens parodiske Kvækken"³⁶ og "en vred Papegøjes Skratten".³⁷ Denne kontante devaluering af tinfolie-fono-

33 "Fonografen". *Morgenbladet*. 04.10.1889. Herefter *Morgenbladet*.

34 *Avisen*.

35 *Politiken*.

36 *Morgenbladet*.

37 *Social-Demokraten*.

grafens reproduktive formåen er sikkert til dels et resultat af demonstrationens direkte komparation; ved først at aktivere den gamle fonograf til sidst, skabes et negativt modbillede, der entydigt høres som en forvanskning og dermed utilstrækkelig repræsentation af den nu umenneskeliggjorte menneskelige stemme.

Men betoningen af fonografens nyvundne talegaver iscenesættes også ved at give maskinen sin egen menneskestemme, som tilmed er det første, som journalisterne får at høre. Og den selvtalende fonografs hilsen gør indtryk:

Med fyldig og velklingende Røst fremsatte den sine Ønsker om ogsaa her at vinde sine Tilhøreres Bifald. Den havde det allerede ved Sætningens første Ord – den befæstede det, da den midt under Talen rømmede sig lydeligt – og da den som Dessert havde sunget "Den tapre Landsoldat"s første Vers til Enden, lagde man Hørerørene bort med en Følelse, der ikke var langt fra Ærbødighed.³⁸

Og *Morgenbladet* følger vittigt trop:

Talen gjorde et stærkt Indtryk paa de tilstedeværende – ganske, som den i sin oprindelige Skikkelse maa have gjort det paa Voxet. Og er en Taler først saa vidt, at han kan behandle sine Tilhørere som Vox – saa er Slaget vundet.

Pressedækningen giver ingen indikation af, at der i indspilningen af fonografens 'egne' to valser er tilstræbt nogen form for maskinisering af stemme og tale (som vi i vor tid kender det fra især filmfiktion, fx syntetiske computerstemmer og -diktion). Og måske netop iscenesættelsen af og mødet med fonografen som mennesketalende performer kan forklare den grad af ganske vist oftest humoristisk antropomorfisering, hvormed flere af journalisterne vælger at beskrive fonografen, og ikke kun i forbindelse med afspilningen af dens 'egen tale':

Fonografen bebor under sit Ophold her i Byen en med behagelig Bourgeois-Elegance udstyret Salon i Axelhus, hvor en udvalgt lille Kreds ved Et-Tiden samledes om Verdens ottende Underværk. Den forkælede Berømtthed behagede at modtage den ærede Presse med europæisk Elskværdighed og overrakte de indbudne et Program for Forestillingen. Seancen indlededes med en vel formet speech, hvori Fonografen med klædelig Aabenhjærtighed fremhævede sine mange Dyder, anbefalede sig til den højtærede Presses Bevaagenhed og til Slutning med passende Applomb afsang "Den Gang, jeg drog af Sted." Dernæst anlagde Fonografen Gladstones ægte velklingende Basstemme, hvormed den foretog et meget smigrende Brev fra Gladstone til Edison. Fonografen kunde ogsaa synge, lige saa godt som en velskolet Operasanger. (*København*)³⁹

Edisons forbedrede Fonograf [...] adskiller sig fra den tidligere ved [...] at arbejde med, om man saa tør sige, langt fuldkomnere Øre og Tunge end før. (*Avisen*)

38 *Kjøbenhavns Børs-Tidende*.

39 *København* 2.

Der er dog næppe tvivl om, at Solopræstationer ligger ulige bedre for Monsieur Fonograf. (*Politiken*)

Sagen var den, at de tilstedeværende Gentlemen skulde forsøge at tale til Fonografen; men det var den ikke rigtig med paa. En matematisk Professors tydelig udtalte dedain for en tysk Kollegas Bevis for, om vi huske Ret, Gordons Sætning vilde den intet som helst have at gjøre med; lidt bedre stemt var den, da en forhenværende Skuespiller betroede den det berømmelige Omkvæd: "Lie'som den var der", hvorimod en fungerende Redaktionssekretærs med Tordenstemme udtalte Sentens a la Hamlet: "to be or not to be" gjorde et saadant Indtryk paa den, at den ved Gjengivelsen udstødte uartikulerede Brøl. Det kan jo være, at den kræver bedre Forståelse for at komme ud af det med Folk. (*Dagens Nyheder*)⁴⁰

Citaternes indikerede glidninger i opfattelsen af forholdet mellem den indspillende performer, den indspillede performance, og performeren, der reproducerer en indspillet performance eller imiterer den indspillende performer, skal i betragtning af den humoristiske tone nok udlægges med forsigtighed, men peger ikke desto mindre på, at begribelsen og den beskrivelsesmæssige forvaltning af denne nye auditive menneske-i-maskine og maskine-som-menneske dynamik var en udfordring.

Men som salgstrick var denne præsentation af fonografen som en maskine med et menneskeligt ansigt [og som menneskekender] utvivlsomt et klogt træk, der harmonerede smukt med talestemmens medgørlige reproducerbarhed. I betragtning af deres primært kommercielle interesse i fonografen, ønskede Ruben og Cornelius Knudsen naturligvis i det hele taget at stille fonografens reproduktionsmæssige kunnen og praktiske funktionalitet i det bedst tænkelige lys. Ved den mest prekære (og mindst vellykkede) del af demonstrationen, det uøvede publikums egen fonografering, blev journalisterne således tilsyneladende opfordret til at indtale velkendte sentenser så som talemåder og bonmoter, som det fremgår af *Politiken*:

Efter i et Par Minutter at have søgt efter bon mots, der værdigt kunde repræsentere Bladene, lagde Nationaltidende for med de overraskende Linjer: "Og li'esom den var der, saa var den der ikke, og saa var den der dog alligevel." Rask kvidredes de ind i Fonografen, der lidt senere gengav dem med en lidt drillende Dræven paa Ordene. Saa kom Dagbladet. Det vidste, hvad det vilde sige. Med Patos raabte det ind i Fonografen: "To be or not to be – that is the question". Det var for stærkt for Fonografen. Da den skulde raabe de skæbnsvangre Ord tilbage, lød det som et Fortvivlelsens Skrig, hvor Ordene næppe var at skælne.

Denne brug af let genkendelige sentenser, der faciliterede lytternes opfattelse og forståelse af de ufuldstændigt reproducerede sproglyde, var ifølge Jonathan Sterne en udbredt praksis i tidlig fonografi:

40 Den mest gennemførte (og underholdende) antropomorfisering udgøres af beskrivelsen i det ugentlige familieblad *Illustreret Tidende* den 13. oktober 1889 i forbindelse med offentlige 'auditioner' i Industriforeningens forevisningssal fra søndag d. 6. oktober.

Conventionalized language helped the machine along in doing its job of reproducing. It enacted the possibility of reproduction before that function could be fully delegated to the machine. From its very beginnings, sound reproduction required a certain level of faith in the apparatus and a certain familiarity with what was to be reproduced.⁴¹

Mens fonografens iscenesættelse som taler og sanger var vellykket, også takket være entrepreneurernes sikkert bevidste udnyttelse af genkendelsens glæde som genvej til succes, affødte demonstrationen af dens instrumentale færdigheder ikke blot langt færre men også udpræget negative kommentarer. Med udeladelsen af seancens afsluttende dansk-producerede *showpiece*, den åbenbart mislykkede og derfor uegnede orkester-indspilning med Balduin Dahls orkester, samlede opmærksomheden sig primært om den amerikansk-producerede trio-indspilning. Således *Politiken*:

Den lød ganske mærkelig. Man kunde skælné de enkelte Instrumenter, men Violinen var rigtignok utilladelig dominerende i den Trio. Af og til gav Fløjten et Pip fra sig, og Pianoets Taster klaprede flinkt, men Tonerne var egenlig ikke saa kønne. Melodien var ganske vist tydelig at skælné fra først til sidst.

Berlingske Tidende mener, at nummeret lyder "kraftigt og smukt" men påpeger også den manglende balance mellem instrumenterne ("dog synes ikke alle Instrumenter at ligge lige godt for Phonographen."). Kun to aviser omtaler den kornet-solo, som blev afspillet gennem tragt: "Tonerne lød ret fyldigt, og de kom ganske tydeligt hver for sig, men i det hele maa man naturligvis ikke vente nogen kunstnerisk Nydelse af Musik pr. Fonograf. Det lyder blot overmaade kuriøst." *Politikens* knusende dom sekunderes af *Social-Demokraten*, der mener, at trompetsoloen "lød omtrent som en Solo paa Redekam." Ulig oplevelsen af en fyldestgørende reproduktion af den menneskelige stemme havde heller ikke Ruben og kompagnon endnu held til at overbevise deres lyttere om fonografens kunnen som instrumentalist (jf. punkt 4 i Edisons liste) og dermed gøre de allerede eksisterende mekaniske musik-maskiner rangen stridig. Da gennembruddet kom godt ti år senere, skulle den mekaniske reproduktion af lyden af musik til gengæld komme til at ændre musikkulturen fundamentalt.

At lytte til fonografen – mediebevidsthed og -kompetence

Mødet med Edisons forbedrede fonograf bød for de, som havde stiftet bekendtskab med fonografen et årti tidligere på en uventet overraskelse. Som *Kjøbenhavns Børs-Tidende* formulerer det efter at have udtrykt overraskelse over den nye fonografs komplekse udstyr, som nu inkluderede batterier og høreslanger:

Der var mig endnu en Overraskelse beredt. Jeg havde ment, mageligt at kunne sidde i en Stol og høre Fonografens Foredrag. Slet saa nemt gik det imidlertid ikke.

41 Jonathan Sterne, *The Audible Past. Cultural Origins of Sound Reproduction* (Durham: Duke University Press, 2005), s. 247.

Gummislangerne viste sig at være en Art Hørerør, hvis ene Ende blev spændt over Fonografens Mund, og hvis anden Ende – Glashovedet – var til at stikke i Øret.

Også *Dagens Nyheder* kommenterer denne store forskel:

Den gamle [fonograf] gjengav det, der var talt ind i den, saa høit, at det kunde høres over hele Stuen. Den nye er mere lavmælt, for at høre dens Vidsomsord maa man sætte sig i Forbindelse med den ved Hjælp af Høreslanger; men saa gjengiver den til Gjengæld hver en Modulation i Stemmen.

Skønt der hen mod slutningen af demonstrationen undtagelsesvist blev afspillet en valse gennem en påmonteret tragt, var Edisons forbedrede fonograf ensbetydende med brugen af høreslanger for at opnå tilstrækkelig volumen i reproduktionen [jf. fig. 3].

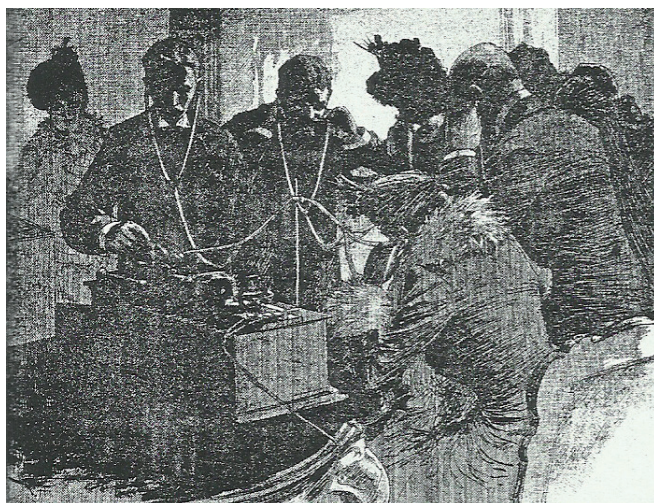

Fig. 3: Fonograf-audition i Svenska Panoptikon i Stockholm, januar 1890. Tegning af Viktor Andrén fra *Ny Illustrerad Tidning*. Kilde: Franzén et al. Ifølge Franzén kunne teknikeren, der betjener maskinen, være Benjamin Rehfuss.

Denne omstændighed alene satte fokus på fonografisk lytning som en særlig praksis, der ligesom optagelse krævede øvelse:

Paa Enden af Guttaperkarørene sidde smaa, bøjede Glasrør, der holdes ind i Øret. Den lille Amerikaner, som leder Øvelserne, hænger dem fast i sine Øren og lader dem skytte sig selv, medens de andre mindre Fonograf-øvede Tilhørere holde dem forsigtig ind i Øret. (*Dagbladet*)

Det er øiensynligt, at der endnu mangler et Apparat, som kan holde Glaskuglerne fast og roligt ind i Ørerne, thi den mindste Rysten paa Haanden svækker strax Lydindtrykket i høi Grad. (*Adresseavisen*)

De, der har staaet med Rørene, er forbavsede over, saa tydeligt Ordene lød, kun et Par Herrer syntes, at det buldrede altfor voldsomt; de har nemlig i bare Iver for at høre proppet Hørerørrets Kugle helt ind mod Trommehinden. (*Politiken*)

Man kunne måske forvente, at denne den første konfrontation med lytning som en (af tekniske årsager) 'isoleret' auditiv begivenhed, der udspiller sig på en virtuel lydscene mere eller mindre adskilt fra virkelighedens ambiente kontekst ville afføde kommentering af, hvad der kan betragtes som en begyndende sonisk dekontekstualisering af tale-, sang- og musik-som-lyd.⁴² Men dette er kun tilfældet 'i negativ forstand', idet flere journalister i deres rolle som tilskuere til kollegernes lytning (pga. det begrænsede antal hørerør) kommenterer lydlækket fra den mekaniske afspilning, som fx *Morgenbladet*: "[Instrumental-trioen] kunde ogsaa høres rundt om ude i Stuen, om det end dér gjorde samme Indtryk, som om man hørte det i en omvendt Theaterkikkert." Skønt valget af denne teater-metafor faktisk indfanger oplevelsen af en 'kunstig' skabt distance mellem tilskuer og scene, ser journalisten her udelukkende en praktisk fordel i forhold til fonografens funktionalitet, som endog løser et problem ved en anden af tidens betydningsfulde opfindelser: "Derved opnaas [ved brugen af høreslanger] til-lige, hvad der jo er af ubestridelig Betydning for Forretningsfolk, at ikke enhver uden-forstaaende – som Tilfældet er ved de kjøbenhavnske Telefoner – kan høre, hvad man sidder og snakker op [sic]⁴³ for sig selv."

Hvad angår lytningens mediemæssige rettetthed, er det til forskel fra i dag, hvor vi har en forestilling om at lytte til pladen og ikke til grammfonen,⁴⁴ fonografen og ikke fonogrammet, der italesættes. Når journalisterne ikke lytter til den fonograferede performer, lytter de til fonografen. Den antropomorfiserede iscenesættelse af fonografen udgør her utvivlsomt en del af forklaringen. Således bærer to af artiklerne overskriften "Hos Fonografen", og der refereres her hverken til Ruben, Cornelius Knudsen eller den tekniske assistent, som intetsteds i hele kildematerialet omtales som fonografer (jf. fotografer). Forestillingen om fonogrammet som selvberoende vækrepræsenterende lyd-objekt (som æstetisk artefakt), der på sigt bliver et væsentligt omdrejningspunkt i fonografisk kultur, er nærmest fraværende i pressedækningen. Kun *Politiken*, som ofrer kassen med voksalver primært humoristisk opmærksomhed, nærmer sig denne tematik:

Paa den anden Side Bordet staar [...] en fint poleret Kasse, knap 1 Alen høj, som staar foran, indeholder "Repertoiret". Her ligger Gladstone Side om Side med

42 Jeg tænker her ikke på den generelle bestræbelse på at udradere mediets uønskede 'materielle' lyde, men specifikt på den løbende støjlydsklassificering af også de 'forstyrrende' kontekstuelle lyde, der uvægerligt knytter sig til fx musikering. Inden for den særlige fonografiske tradition for realisering eller måske snarere iscenesættelse af musik-som-lyd, tilbød fonogrammet sig således som en indbydende værkkonceptuel mulighed for en fortsat dyrkelse af musik forstået som autonom og abstrakt kunst udfoldet i dens egen rene lydverden, snarere end som kulturel og social praksis eller begivenhed. Med den nærmest grænseløse spredning har dette meget indflydelsesrige lyd- og værkkonstrukt i høj grad været med til at forme vores gængse opfattelse af musik-som-lyd.

43 Her er højst sandsynligt tale om en sættefejl, hvor bogstavet 'p' er sat i stedet for et 'm'. Udtrykket 'at snakke op' (med betydningen at tale energisk og højroset) synes ikke oplagt i sammenhængen.

44 Undtagelsen er naturligvis den lydteknisk orienterede hi-fi entusiast.

Kammersanger Simonsen, og hele Balduin Dahls Orkester fylder ikke en Smule mere end en lille beskeden Fløjtenist fra de forenede Stater. I en rummelig Frakkelomme kunde man for den Sags Skyld godt have dem allesammen. Men de vilde ganske vist efter en saadan Behandling blive en Smule utydelige i Mælet, ligesom der ogsaa grumme let kunde gaa en af de Baldiun Dahl'ske Violinister med i Løbet. Hvert "Numer", enten det nu er Tale eller Musik eller Sang, findes jo nemlig paa sin Vokscylinder, og bliver Stiftens smaabitte Prikker i Vokset pres-set ud, gaar hele Foredraget i Skudder-mudder.

I denne beskrivelse af forholdet mellem voksvalsen og dens indhold knyttes medie og lydoptagelse som matchede enheder eksplicit sammen, men brugen af citationstegn omkring ordene 'nummer' (hvad enten det så bruges i betydningen stykbetegnelse eller artistisk præstation) og 'repertoire' kunne læses som et tegn på journalistens usikkerhed eller forbehold ved brugen af disse betegnelser, som var disse kategoriseringer henholdsvis for reificerende og glorificerende i forhold til oplevelsen af valsens indhold som klingende mere eller mindre impromptu begivenhed eller performance. (Betegnelsen 'nummer' ved omtale af de enkelte programpunkter er i øvrigt det gennemgående mest brugte i kildematerialet.) Ordet 'fonogram' optræder kun tre gange, to gange i *København*⁴⁵ (begge gange i citationstegn) og en enkelt gang i *Morgenbladet*, og udelukkende til eksplicit beskrivelse af fonogrammets funktion som lyd-telegram, ikke i den (senere definerede?) generiske bestemmelse 'lydbærende medie'. Der hvor den sidstnævnte forståelse og ligeledes et strejf af det æstetiske artefakt alligevel kommer til udtryk er i den information, som journalisterne overbringes omkring Edisons planer om "at grundlægge en Art Stemmebibliotek, hvor alle de fremragende Mænd, der nu kun havde Haab om en død Marmorbuste, skulde lade deres levende Ord klinge til Efterverdenen" (jf. punkt 5 i Edisons liste).⁴⁶ Således vil der ifølge *Berlingske Tidende* "sikkert dannes Samlinger af Voxruller, ligesom man nu har Bogsamlinger, og man vil da rundt om i Verden kunne høre celebre Parlamentstaler af Bismarck, Crispi og andre bekjendte Statsmænd." Det er altså primært fonogrammernes dokumentariske funktion, der fremhæves, og ikke for eksempel fonograferingens diskomorfiske effekt på det fonograferede.⁴⁷

Måske er en del af forklaringen på det endnu fraværende fokus på fonogrammet i dette konkrete eksempel på en gryende fonografisk praksis, at den indspillede valse endnu ikke havde karakter af et selvstændigt kommercielt produkt, men kun indgik som en nødvendig bestanddel i de private og offentlige 'auditioner', hvorigennem publikum primært havde adgang til fonografen og dens kunnen.

Mediebevidstheden og -kompetencen omkring fonografen er på dette tidspunkt endnu i sin vorden, og forsøges af fonografens pionerer naturligvis styret gennem stra-

45 *København* 1.

46 *Avisen*.

47 For en interessant diskussion af denne dokumentariske og præserverende funktion og de kulturelle forestillinger, der knytter sig hertil i tidlig amerikansk fonografi, se Jonathan Sterne, "Preserving Sound in Modern America", i Mark M. Smith (red.), *Hearing History: A Reader* (Athens, GA: The University of Georgia Press, 2004), s. 295-318.

tegisk håndtering af de diskursive og sociale processer, hvorigennem passende, og det vil her sige kommercielt tilpasset, fonografisk kultur opstår og forvaltes. Iscenesættelsen af fonografen i herværende fonografiske seance har tydeligvis til hensigt at guide den interaktive socio-kulturelle appropriering af dette nye lydmedie, ikke mindst gennem en veltilrettelagt lytteoplevelse.⁴⁸ Med en stort set samlet københavnsk presses intense og udbredt loyale dækning af vidundermaskinens 'optimerede' kunnen var jorden gødet for fonografens offentlige danske debut, hvor såvel privatpersoner som erhvervsliv kunne stifte bekendtskab med Edisons seneste opfindelse.

Legetøj eller nytteapparat – forestillinger om fonografens (fremtidige) funktioner

For Ruben og Cornelius Knudsen var det som sagt magtpåliggende ikke blot at sætte fonografens reproduktionsmæssige formåen i det bedst tænkelige lys, men i forlængelse heraf også at promovere dens nytteværdi. Af pressedækningen fremgår, at den praktiske demonstration af fonogrammens funktion som lydtelegram (jf. Gladstone-vasen) blev ledsaget af personlige beretninger om netop denne brug, som for pressen egnede sig godt til illustration i dens egen fremstilling. *København* gengiver således dette eksempel med tilknytning til Edisons udenlandske generalagent George E. Gouraud:

Som et ganske interessant Eksempel paa Fonografens Anvendelse kan vi meddele, at Oberst Gouraud, der i det franske Akademis Junimøde forklarede og fremviste Edisons forbedrede Fonograf hver Morgen, medens han opholdt sig i Paris, modtog et "Fonogram" fra sin i London boende Familje. I London talte hver enkelt Medlem af Familjen ind i en der opstillet Fonograf, fortalte, hvorledes deres Helbred var, og hvad der var hændet dem i det forløbne Døgn, derpaa blev Vokspladen taget af, pakket omhyggeligt ind og sendt til Paris, hvor Obersten igen anbragte den paa sin Fonograf. Han havde paa den Maade hver Morgen en Samtale med sin Familje i Hjemmet.⁴⁹

Nationaltidende havde bidt mærke i en anden men tilsvarende anekdote:

Edisons Agent paa Udstillingen i Paris, Wangemann, benyttede den som *postillon d'amour*, som Budbærer til sin Hustru i New-York. Naar han ellers vilde bruge en halv Time til et Brev, brugte han kun fem Minutter til at tale ind i Cylindren. Han sendte denne sidste til sin Hustru, som saa oven i Kjøbet havde den Glæde at høre sin Mands Stemme livagtig.⁵⁰

Netop tids- og dermed driftsbesparelsen bliver flere gange fremhævet som et væsentligt investeringsincitament for forretningslivet. *Nationaltidende* igen:

Man sparer altsaa uendelig megen Tid ved Hjælp af Fonografen. Man kan nu tale til denne og saa lade en Skriver kopiere Indholdet – den langsomme Dikte-

48 Jonathan Sterne skriver om den lytte tekniske opdragelse af publikum i tidlig amerikansk fonografi i *The Audible Past*, s. 256-261.

49 *København* 1.

50 "Phonograph Seance". *Nationaltidende*. 03.10.1889. Herefter *Nationaltidende*.

ring falder bort. Sætter man Fonografen i Forbindelse med en Telefon, kan man overføre Gjengivelsen af en Tale m. m. til fjerne Steder, endogsaa paa Afstande som fra New York til Filadelfia.

Men i modsætning til *Nationaltidende*, som ukritisk kolporterer entrepreneurernes salgstale, er de fleste journalister forbeholdne over for fonografens aktuelle nytteværdi. Mest kontant er dommen i *Aftenbladet*:

[Fonografen]viste sig at være et kostbart, ret fixt Stykke Legetøj, men absolut uanvendelig til praktisk Brug. Maaske enkelte Rigmænd kan finde paa at købe Apparatet som en Kuriositet, en praktisk Forretningsmand kunne dette aldrig falde ind – ubrugelig som den er.⁵¹

Også *Avisen* og *Dagens Nyheder* konkluderer, at fonografen endnu kun er at betragte som et legetøj:

Om Opfindelsens Rolle i det praktiske Liv kan der fantaseres op ad Vægge og ned ad Stolper i det Uendelige, men endnu er det kun Fantasier. Enhver kan se, at der er mange Tilfælde, hvori den i en fuldkommen Skikkelse vil kunne gjøre fin Nytte, men endnu er det umuligt at oversee Omfanget. Man har endnu at gjøre med et interessant Legetøj for Børn. Men for voxne Børn. Og er Opfindelsen end selv et Barn, saa er den ikke et af disse Vidunderbørn som Ballonen, der ere overmodne strax, men aldrig komme videre; den har gjort gode, jævne Fremskridt, der varsele om, at den engang vil blive en dygtig Voxen i de store, nyttige Opfindelsers Række.⁵²

Som Helhed maa det siges, at Fonografen endnu kun er et interessant og kostbart Legetøj – den kommer til at koste henved 700 Kr. Praktisk Nytte vil den maaske med Tiden komme til at yde – naar man hverken behøver at tale lige ned i dens Tragt eller at anstille sig døv for at høre den. Det siges der, at Edison arbejder paa. [...] Han vil bringe det dertil, at Maskinen kan optage enhver Lyd i Stuen, hvor den findes. Naar vi ere komne saavidt, vil det være paa Tide at tale om Instrumentets almene Betydning, foreløbig nøies vi med at blotte Hovedet i Beundring for den berømte Konstruktør.⁵³

Men til trods for disse forbehold udgør forestillingerne om fonografens fremtidige funktioner og betydning ikke desto mindre et betragteligt islæt i pressedækningen, ofte som et ekko af Edisons egne forestillinger, og fonografens fremtid synes at tegne lyst:

At Fonografen vil faa stor praktisk Betydning for de Mennesker, der har Raad til at købe en saadan, er udenfor al Tvivl. Man behøver blot at tænke sig en saadan opstillet i en Læges Konsultationsværelse, paa et Redaktionskontor, hvor Medarbejderne blot behøver at tale deres Artikler ind i Fonografen, der da igen i

51 "Nyt fra Land og By". *Aftenbladet*, aftenudgave. 04.10.1889.

52 *Avisen*.

53 *Dagens Nyheder*.

Trykkeriet leverer den af til Sætteren, eller hos en Sproglærer, hvor Eleverne, ved at anbringe saadanne "Fonogrammer" hjemme paa deres Fonograf, stadig kan høre de fremmede Ord udtalte med Lærerens korrekte Akcent. Kommer man saa vidt, at Fonografen ligesom Mikrofonen kan virke paa flere Fods Afstand, vil den være af uvurderlig Nytte i Rigsdagssale, Avditorier osv. (*København*)⁵⁴

Hvilket Middel Fonografen kan blive i Sangundervisningens Tjeneste, naar man ligefrem kan lade Eleverne høre sig selv synge og derved tydeligere gjøre dem opmærksomme paa deres Fejl – dertil skjuler Tiden store [sic] Muligheder i sit Skød. Imidlertid maa den ogsaa kunne gjøre Tjeneste som Middel mod røde Plakater. Man ikke alene dublerer, man fonograferer samtlige Partier i Operaen; bliver saa en af de syngende upasselig, lader man ligefrem en af Balletten træde i hans Sted – det har man før gjort – giver ham en Fonograf i Lommen og lader ham ganske rolig aflire det sygemeldte Parti – saa kommer vedkommende sig nok. (*Morgenbladet* i forlængelse af beskrivelse af Simonsen-valsens)

[Fonografen] er et højst mærkværdigt Apparat, hvis Fremtid sikkert vil berede Menneskene mange Glæder og Fordele. Justitsen kan saaledes ikke alene fotografere Delinkventens Ydre, men ogsaa fonografere hans Stemme, Handelsmanden kan udbede sig en Forretningssvens finansielt vigtige Svar i Voks, Politikeren kan lade sin Stemme høre for sine Børnebørns Børn, Komponisten kan samtidig foredrage en ny Melodi i alle de Købstæder, hvor man har Fonografer, man kan igennem alle Livets Stadier opbevare alle de Minder, der knytter sig til Ord: Pattebarnets Bavlen, Skoledrengens Staven, Ynglingens Kærlighedssukken, Ægtemandens vrede Tordnen, o. s. v. (*Social-Demokraten*)

Fædre og Mødre ville lade deres sidste Formaninger og maaske ogsaa deres sidste Villie lyde til deres Efterkommere, og det er ved Hjælp af dem, at berømte Mænds Ord endog lange Tider efter deres Død ville lyde for en opmærksom Eftertids Øren. (*Dagbladet*)

Saaledes er der da ved Siden af Udødeligheden i Marmor opstaaet en Voksets Uforkrænkelighed. Det talte Ord er ikke længer en Døgnflue, der fødes og dør i samme Sekund. Digterne maa søge om andre Billeder paa Forgængelighed end Menneskets Tale, der bortvejres med Vinden. For Fremtiden vil intet gaa tabt. Om Hundreder af Aar vil Simonsens Sang og Gladstones Tale være ligesaa levende, som de er den Dag idag. Ære være Edison i det højeste! (*Kjøbenhavns Børs-Tidende*)

Kun hos *Københavns* tilstedeværende journalist giver fonografens fuldkommenhed anledning til "mange triste Betragtninger", som fokuserer på de negative konsekvenser af fonografens kommende succes:

54 *København* 1.

For Fremtiden vil nemlig ethvert velordnet Blad give sine Referenter Afsked paa graat Papir, Stenografer og lignende Antiquiteter vil være overgivne til almindelig Latter. Hvilket dannet Menneske vil mere gøre sig den Ulejlighed at traske hen i en gashed Koncertsal, naar han kan sidde hjemme i sin Stue og bare kæle lidt for sin Fonograf for at faa den til at rykke ud med hele Koncerten og kan ovenikøbet selv være Herre over da Capos og lignende *agréments*. Og maa jeg spørge, hvem der vil gaa paa Vælgermøder eller paa Rigsdagsassembléer, hvem der vil gaa i Tivolis Koncertsal, naar man kan høre Musiken blot ved at stoppe et Par kølige Glaskugler i Ørene og saa tilmed slippe for at se paa Balduin Dahls Skjorte. Derfor bør alle Referenter, Stenografer, Rigsdagsmænd og Valgtalere slutte sig sammen med undertegnede Referent og gøre energiske Anstrængelse [sic] for i Tide at stoppe Munden paa dette uforskammede indiscrete Uhyre.⁵⁵

Disse retrospektivt betragtet profetiske ord må i betragtning af journalistens kulturelle virkelighed anno 1889 have forekommet nærmest absurde i hans egne ører, hvilket måske bedst forklarer den gennemgående humoristiske tone: Endnu primært betragtet som en teknisk vidundermaskine og et kostbart stykke legetøj forbeholdt en snæver kreds af velhavende borgere,⁵⁶ havde fonografen frem til århundredeskiftet sin begrænsede udbredelse og funktion som offentlig attraktion. For én krone kunne københavnere fra søndag d. 6. oktober 1889 i hold af seks og i ca. to minutter lytte til fonografen i Industriforeningens foredragssal. Men det er først efter århundredeskiftet, at fonografen, i skarp konkurrence med grammfonen, begynder at vinde udbredelse i private hjem, og nu i tæt alliance med det musikalske fonogram. Det er med dets industrialisering i begyndelsen af det 20. århundrede, at lydmediet for alvor antager karakter af massemedie og dermed udvikles til det "indiscrete Uhyre", som fortsat bebor vor kulturelle midte og vedvarende rejser fascinerende spørgsmål om vor socio-kulturelle interaktion med lyden af det fonograferede menneske.

55 *København 2.*

56 *Social-Demokraten* understreger dette forhold over sin læserskare bestående af primært organiserede arbejdere sidst i artiklen: "Men – Vidunderet koster 6–700 Kr. foreløbig. Smaafolk faar derfor næppe let ved at lade deres Indfald fonografere."